

5 Časté nebo nápadné odchytky od kultivovaného projevu

Tato kapitola je zaměřena na jevy, které se často vyskytují v řeči rodilých mluvčích češtiny (a to i v projevech oficiálních/veřejných, u nichž je zřejmá snaha o dodržení spisovné normy jazyka), jsou často poměrně percepčně nápadné a většinou jsou v rozporu s pravidly uváděnými v ortoepických příručkách. Na značnou část těchto odchylek opakovaně upozorňují práce hodnotící úroveň mluvených projevů (např. Balkó, 2005–2006; Palková 2008a; Svobodová – Kuldanová, 2008; Synčáková, 2013), proto je zde nebudeme rozebírat podrobně, ale půjde spíše o jejich shrnutí podložené subjektivní poslechovou analýzou konkrétního materiálu. Tím je přes tři sta minut nahrávek více než sta studentů prvního ročníku oborů Dramatické umění a moderování a Loutkářské umění na Vyšší odborné škole herecké, s. r. o., v Praze, pocházejících z celého území České republiky.¹⁹⁹ Jednalo se o mluvené projevy jak nepřipravené (veřejné projevy na vylosované téma nebo čtení textů, se kterými se studenti předem nemohli seznámit), tak předem připravené (čtené i nečtené). Nahrávání se uskutečňovalo vždy před početným publikem (ostatními spolužáky, někdy i před dalšími vyučujícími) a studenti byli instruováni, aby se snažili mluvit spisovně, kultivovaně a zřetelně, protože se jednalo především o nácvik veřejných oficiálních projevů budoucích profesionálních mluvčích.

205

199 Analyzovaná data byla získávána od roku 2008 do roku 2011. Jejich rozbor si nečiní nárok na úplnost a nebyl zaměřen kvantitativně, soustředí se zejména na jevy, které se vyskytovaly nápadně často, byly percepčně výrazné a všimli si jich kromě autorky rovněž i sami studenti, a to jak při hodnocení svých vlastních projevů, tak i při společných analýzách promluv ostatních spolužáků. Z těchto důvodů neuvádíme přesné údaje o počtu nahrávek, jejich trvání, počtech mluvčích, u nichž se dané jevy vyskytly, atp.

Popis je zaměřen na jevy z oblasti segmentální a suprasegmentální, stranou jsou ponechány jiné nedostatky, které nespádají do fonetické roviny jazyka, např. nedostatečná slovní zásoba, tzv. vycpávková slova, chyby v běžných syntaktických konstrukcích, problémy se spisovným skloňováním. Nejsou zmiňovány ani velmi často se vyskytující mimojazykové jevy, jakými jsou např. hezitační zvuky, mlaskání a příliš hlasité nádechy.

206 Provedení této sondy bylo motivováno jednak snahou ověřit v praxi, které z tradovaných odchylek od spisovné výslovnosti jsou nejčastější, nejnápadnější a nejušivější, jednak předpokladem, že zjištěné výslovnostní potíže budou zároveň i nejobvyklejšími problémy většiny rodilých mluvčích češtiny, kteří se o spisovný projev bez předchozího výcviku snaží. Ortoepická kodifikace by tyto jevy proto měla důkladně popisovat a upozorňovat na ně.

5.1 Rovina segmentální

5.1.1 Dyslalie

Dyslaliemi, tj. poruchami výslovnosti hlásek, označujeme takové poruchy řeči, kdy dotyčný není schopen danou hlásku vyslovit (nikdy nebo skoro nikdy) správně. Mezi dyslalie neřadíme např. krácení samohlásek nebo jejich přílišnou otevřenost/zavřenost, protože ve většině případů mluvčí daný vokál umí vyslovit správně, jde tedy spíše o nedostatečnou snahu a nezkušenost s mluveným projevem než o řečovou vadu.

I na herecké škole, kde by výslovnost bez řečových vad bylo možné očekávat jako základní podmínku přijetí,²⁰⁰ se vyskytuje nemalé množství studentů s poruchami řeči. Stejně jako v běžné populaci (srov. Palková, 1994a, s. 350–352) se potvrzuje tradičně vysoká frekvence sigmatismů (u analyzovaných mluvčích dokonce kolem 40 procent) a rotacismů (kolem 13 procent), zanedbatelný

200 Při přijímacích zkouškách adepti předkládali pouze výsledek foniatrického, nikoli logopedického vyšetření.

není ani lambdacismus (kolem 9 procent). U sigmatismů se velmi liší míra postižení, u poměrně vysokého procenta studentů není tato vada při běžném poslechu příliš nápadná, na nahrávce pořízené přes mikrofon jsou však sykavky leckdy např. zesíleny a zosťřeny tak, že je odchylka velmi výrazná. Mnozí studenti se však chtějí specializovat na moderátorství, tudíž do celkového součtu byly zahrnuty i tyto případy, protože budou v praxi pravděpodobně znevýhodněni.

5.1.2 Samohlásky

5.1.2.1 Kvantita samohlásek

Nejhojněji se vyskytují samohlásky zkrácené (a současně také často centralizované, vzniká tak např. tzv. šva [ə]). Ke zkracování dochází u samohlásek fonologicky dlouhých i krátkých, lze se tak setkat např. s těmito podobami slov i celých spojení: *dobrovolník* [dōbrōvōlník], *zaměstnání* [zāmňestnaňi], *herectví mě baví* [hěřectví mňe bāvī]. Příčinou je nejčastěji příliš rychlé tempo řeči nebo nedbalá výslovnost a také vliv obecné češtiny, např. *bydlím* [bīdlīm], *vím* [vīm], nebo nářeční vliv atd. Při výrazné redukci krátkých samohlásek (především v neplnovýznamových, často se opakujících slovech) dochází až k úplnému zániku vokálů, např. *protože* [pr(o)t(o)žə], *jsem se* [s(ə)m s(ə)], v některých případech dokonce i celých slabik.

Ke dloužení samohlásek dochází především na konci promluvových úseků,²⁰¹ kdy mluvčí tímto způsobem „získává čas“, aby si stihl rozmyslet, jak bude v projevu pokračovat. U některých mluvčích se však tento způsob řeči stane návykem, kterého se nemožou zbavit ani ve chvílích, kdy přesně vědí, jak mají dále pokračovat (např. v projevech připravených nebo čtených).

201 Jsme si vědomi faktu, že určitá míra zpomalování, které vede k prodlužování trvání hlásek, je na koncích promluvových úseků běžná.